

תולדות יהודי פיימונטה ושחרורם באמנציפציה

(קטע מתוך הספר *Piemonte – Itinerari ebraici – I luoghi, la storia, l'arte*, מאת Annie Sacerdoti - Annamarcella Tedeschi Falco, 1994, בתרגום חופשי מאיטלקית).

יישוב יהודי קבוע החל בפיימונטה רק בראשית המאה ה-15. קודם לכן, היו ישובים בתקופת מקסימוס, בישוף טורינו, בשנת 423 בערך, ואולי גם באסטי ובֶרְצֶ'לִי בתקופת השושלת הקרולינגית (המאה השביעית והשמינית).

ממסמך משנת 1297 ניתן להסיק, שקבוצות של יהודים עברו בפיימונטה ושילמו מס דרכים עבור זכות זו.

בדברנו כאן על פיימונטה, הכוונה לגבולותיה הנוכחיים, הכוללים את אלסנדריה, שגורל יהודיה היה כפוף במשך מאות שנים לדוכסות מילנו, וללא אזור סבויה (היום בצרפת), שהיה הגרעין המרכזי של שטחי שושלת בית סבויה.

בתחילת המאה ה-15, ובמשך כמה מאות שנים לאחר מכן, חולק אזור פיימונטה כלדקמן:

סְבִילִיאֲנו, פוּסָאֲנו, קָארְמֶנְיוֹלָה, טוּרִינו, מוֹנְדוּבִי, ולזמן מה קֵיִירִי – היו תחת שלטון ענף סבויה-אֶקָאִיה.

מוֹנְפֶרָטו, קֶנְבֶזָה (טרינו, קאזאלה, מונקלבו, אֶקוּוִי, ניצֶה) – היו תחת שלטון שושלת פֶלִיאולוֹגוֹס (עד 1536) ואחר כך, לאחר נישואי מרגריטה פליאולוגוס לפדריקו השני לבית גוֹנְזָגָה מֶמְנְטוֹבָה, עברו לידי משפחה זו. לאחר שלום קָראסקו (1631) בין בית סבויה לשושלת גוֹנְזָגָה, חלק גדול משטח זה עבר לידי בית סבויה.

סאלוצו הייתה אחוזה קטנה של מרקוז עצמאי.

העמקים של אָאוֹסְטָה, סוֹזָה, קוֹנִיאֹ, איבריאָה, ובֶיִלָה, שנשלטו על ידי בית סבויה, הגיעו עד מעבר להרי האלפים.

השטחים מעבר לנהר סֶזִיה, עם העיר וֶרְצֶ'לִי (שעברה לידי בית סבויה ב-1427), אלסנדריה, אֶסְטִי ונֹבָאָרָה השתייכו לדוכסות מילנו.

במשך הזמן, משפחות יהודיות החלו להתיישב במקומות אלה, וברבים מהם, עדיין היום, נשתמרו עדויות למעברם או לנוכחותם באזור.

בכל מקום, קצב ההתיישבות וגורלה היו שונים, בהתאם לרצון השלטונות.

רק עם עלייתו לשלטון של הדוכס אמדיאוס השמיני במאה ה-15, החלו שליטי סבויה להראות עניין באחוזותיהם דרומית לאלפים.

בתקופה זו החלה הגירה של יהודים מצפון לאלפים דרומה, בעיקר לכיוון סאביליאנו. בעיירה זאת התיישבה עוד קודם לכן קבוצה קטנה של יהודים, ביניהם משפחת המאיריים הידועה טראבֹוט. הרב הנודע יוסף קולון שהה בה במעברו מֶשְׁמֶרִי לפאביה.

תחת שלטונו של אמדיאוס השמיני גדל מספר היהודים בצורה כה משמעותית, עד שהמושל ראה עצמו נאלץ להתייחס לנוכחותם בעמודים רבים מתוך חמשת כרכי התקנות שהוציא ב-1430. שם פורטו כמה הטבות לצד הגבלות קשות.

התקנות הראשונות, מ-1403, אסרו על היהודים, בין השאר, להעסיק נוצרים וכפו נשיאת אות קלון מבד אדום או לבן. מצד שני, אסרו על הנוצרים להעליב או לרמות יהודים, או לפגוע בהם.

התוספת משנת 1430 קבעה שיהודים חייבים לגור בשכונה מוגדרת, שנקראה *judeasymus* (בקוויא נודעה בשם *Angulo*, פינה, ובטורינו – *canzello*, שער), ונאסר עליהם לצאת ממנה בשעות שבין השקיעה לזריחה.

למעשה, עד 1679, הרשויות התעלמו מתקנה זו לעתים קרובות. בין שאר ההגבלות, אסרו תקנות אלה על בניית בתי כנסת חדשים והתירו שיפוץ רק של בתי כנסת עתיקים: מרמז זה ניתן להסיק שכבר הייתה נוכחות יהודית קודמת במספר לא מבוטל.

מנין הגיעו יהודים אלה?

מרשימת שמות משלמי המס היהודיים החל ב-1424, ניתן ללמוד שרבים הגיעו מספרד ומצרפת (בעקבות הגירוש ההמוני משנת 1394), ונשאו שמות משפחה כגון לונגל, ניצה, פואה מהעיר Foix, שמות מגרמניה (אלאמאני, אשכנזי, טרָבֶס, ומהעיר שפייאר) או מדרום ומרכז איטליה.

אחד הקשרים העיקריים שהתקיימו בין השלטונות ליהודים היה ה-*condotta*, הסכם בין השליט לנתיניו על התנאים לפתיחת בנק הלוואות: היהודים קיבלו הרשאה לגור באזור מסוים לשם פתיחת בנק, שיעמיד לרשות הציבור הלוואות בריבית שנקבעה על ידי השלטונות. כמו כן, נצטוו יהודים אמידים לקבל אחריות על תמיכה במשפחות יהודיות עניות.

הסכמים צריך היה לחדש אחת לעשר שנים. אך היהודים בדרך כלל נשארו במקומותיהם לתקופות יותר ארוכות. נהוג היה לומר: "עשר שנים קונדוטה ושנתיים הברחות". [כלומר, ניתן היה לעקוף את תפוגת ההסכם בן עשר השנים על ידי תקופה בת שנתיים של פעילות ללא אישור].

למרות הביקורות וההשמצות הבלתי נלאות נגד הלוואה בריבית, פעילות זאת, האסורה לנוצרים, הייתה חיונית. אך היא הייתה עילה לתוקפנות נגד יהודים, שהתעוררה בדרך כלל בעקבות דרשות של נזירים פרנציסקנים. כך היה באיבריא ב-1444, ובקיבאסו הצליחו הנזירים אנטוניו מכרמונה, ומאוחר יותר, ב-1471, האח אנג'לו, להשיג צו גירוש ליהודים.

המצב השתנה (בצורה שונה בכל אזור) כאשר הכנסייה הקימה מוסדות הלוואה משלה, שנודעו בשם "הרי חסד" *monti di pietà*.

במצב מעיק זה של חוסר בטחון תמידי, התערב בצורה חיובית הדוכס קרלו השלישי: בשנת 1551, יצר בממשלו פונקציה של אפוטרופוס לענייני היהודים (*Conservatore degli ebrei*), שיבטיח את כיבוד זכויותיהם החוקיות.

בנו עמנאלה פיליברטו (1553-1580) היה אף יותר ליברלי: הוא הקים את הנמל החופשי בניצה, כפי שעשה יותר מאוחר קוזימו דה מדיצ'י בליבורנו, וב-4 בספטמבר 1572 הזמין את בני "האומה היהודית" על כל שבטיה (איטלקים, אשכנזים, ספרדים, לבנטינים, פורטוגזים, יוצאי חוף צפון אפריקה, יוצאי העיר הספרדית סוריה) להתיישב בממלכתו.

מהלך זה נבע ממגעים סודיים שניהל עם בנקאי יהודי עשיר ומבריק, ויטאלה סאצ'רדוטי, תושב אלסנדריה, איש בעל קשרים בינלאומיים נרחבים. הפרויקט לא השיג את התוצאות המקוות, בגלל מכשולים שהעמידו האפיפיור ונסיכים אחרים.

עם זאת, נמשכה הגירת יהודים לפיימונטה, גם כתוצאה מתקנות האפיפיור פאולוס הרביעי באגרתו [הדכאנית ביותר *Cum nimis absurdum*], וגם בשל גירוש היהודים מדוכסות מילנו, ומממלכת נאפולי וסיציליה - גל ארוך של נדידות בעקבות הגירוש הגדול מספרד.

תחת שלטונו של עמנואלה פיליברטו שגשגו הקהילות של ורצ'לי, קוניאו ואֶסטי, וגם היישוב בטורינו גדל. המלך הציע לנהל "שיחה טובה" עם נתיניו היהודים.

לעומתו, בנו קרלו עמנואלה שוב כפה הגבלות קשות על בנקים להלוואות, ואות קלון צהוב. תחת שלטונו, התרחבו גבולות סבויה: ב-1601 סאלוצו וקארמניולה הוכפפו לדוכסות סבויה. ב-1631, שנה לאחר מותו, בנו ויטוריו אמדאו הראשון חתם בקראסקו על חוזה שלום, ששם קץ למלחמה עם שושלת גונזגה ממנטובה על הבעלות על אזור מונפראטו. בכך הוכפף לבית סבויה מספר רב של יהודים מקאזאלה וממונפראטו, שנהנו עד אז מזכויות חשובות תחת שושלת גונזגה.

כבר ב-1432, במפקד בעיירה מונקאלבו, התברר שקיים בה יישוב יהודי ניכר, ואוכלוסייה זו הלכה וגדלה במשך השנים גם בערים הסמוכות.

במחצית השנייה של המאה השבע עשרה, גם הודות להגעת מהגרים חדשים מצרפת (סוחרים עשירים, שלעתים קרובות לא השתלבו יפה עם הקבוצה היהודית המקומית), הגיע מספר היהודים בפיימונטה ליותר מ-2000.

בטורינו, שם חיו כ-750 יהודים, החליטה ב-1679 הדוכסית העוצרת מאריה ג'ובאנה, אמו של ויטוריו אמדאו השני, להקים את הגטו הראשון בממלכתה (למעלה ממאה שנה לאחר הופעתו הראשונה בשאר אזורי איטליה).

תקנה זו נאכפה בכל שאר המרכזים היהודים החל מ-1723. היהודים נאלצו להתרכז בכמה רחובות, דחוסים בבנקים ובמסחר זעיר, ובכל עיירה או כפר התעוררה הבעיה, לפעמים בצורה אקוטית, למצוא די מקום עבור הגטו.

תקנות מגבילות אלה, בחלקן חצי-נשכחות, נאכפו מחדש תחת שלטון קרלו עמנואלה השלישי, דוכס מ-1730, ואחר כך מלך.

בהמשך, המצב השתנה בצורה משמעותית: מפקד כללי שהזמין המלך ב-1761, גילה בממלכה נוכחות של 4,192 יהודים, מאוגדים ב-808 משפחות, עם הגרעין הגדול ביותר בטורינו (1,317 נפש). עשרים יישובים השתתפו במפקד.

מספר היהודים גדל ופעילותם התרחבה: לא עוד רק בנקאים ומלווים בריבית, אלא גם רופאים וסוחרים, שפיתחו תעשייה ומסחר בבדים.

למרות תנאי המחנק בגטאות, ברובם החלו לצוץ בתי כנסת יפהפיים, יהלומים קטנים, כגון אלה בקרמניולה, קראסקו, מונדובי, ויצירות בארוק מרהיבות כמו בקאזאלה.

היום, גם אם חלקם אינו מדגים עוד את תפארתם המקורית, עדיין ממחישים בתי כנסת אלה את החיות הבלתי רגילה של רבות מקהילות פיימונטה.

חופש ושוויון הגיעו ליהודי פיימונטה ב-1799, כאשר נכפתה ממשלה זמנית צרפתית על מה שהייתה ממלכת סרדיניה, בעקבות ניצחונות נפוליאון. לאחר שובם של מלכי סבויה לשלטון ב-1814, ותקופת הרסטורציה הקצרה, יחסית, העניק המלך קרלו אלברטו זכויות אזרחיות ליהודים, בשנת 1848.